Рицарят на просвещението:

Юрген Хабермас между укротяването на системата и триумфа на комуникативния разум

доц. д-р Веселин Босаков

vesobos@abv.bg

Резюме: Статията представя идеите и творчеството на Юрген Хабермас (1929 – 2026), безспорно един от най-влиятелните съвременни мислители от втората половина на XX и началото на XXI век, чието творчество успешно заличава границите между философия, социология, политология и икономика. Като водеща фигура от Второто поколение на Франкфуртската школа, неговият интелектуален път е белязан от една грандиозна мисия: ***спасяването и реабилитирането на човешкия разум***.

Abstract: The article presents the ideas and work of Jürgen Habermas (1929 – 2026), undoubtedly one of the most influential contemporary thinkers of the second half of the 20th and the beginning of the 21st centuries, whose work successfully blurs the boundaries between philosophy, sociology, political science and economics. As a leading figure of the Second Generation of the Frankfurt School, his intellectual path is marked by a grandiose mission: **the rescue and rehabilitation of human reason**.

Незавършеният проект на Модерността

Юрген Хабермас (1929 – 2026) безспорно е един от най-влиятелните съвременни мислители от втората половина на XX и началото на XXI век, чието творчество успешно заличава границите между философия, социология, политология и икономика. Като водеща фигура от Второто поколение на Франкфуртската школа, неговият интелектуален път е белязан от една грандиозна мисия: ***спасяването и реабилитирането на човешкия разум***.

Докато неговите учители (Макс Хоркхаймер и Теодор Адорно) изпадат в дълбок културен песимизъм след Втората световна война, твърдейки, че разумът окончателно се е превърнал в инструмент за тотално господство, а френските постмодернисти обявяват „смъртта на Просвещението“, Хабермас заема коренно различна позиция. Той заявява, че ***Модерността***

е незавършен проект. За него проблемът на съвременното общество не е в това, че има твърде много разум, а в това, че сме развили само едната му, опасна страна – инструменталната, докато сме пренебрегнали неговата истинска, освобождаваща сила: комуникативния потенциал на човешкия език.

1. **„Структурни изменения на публичността“ (1962)**

   Strukturwandel der Öffentlichkeit
   (хабилитационен труд)

Това е ранният труд на Хабермас, който полага основите на неговата социологическа и политическа теория.

- **Основна идея**: Появата и последващият упадък на „буржоазната публична сфера“.
- **Концепция**: Хабермас описва как през XVIII век в Европа (в кафенетата, салоните и вестниците) се ражда пространство, независимо от държавната власт. В него гражданите се събират за да спорят рационално и критично по обществени въпроси. Това е идея-водител за демокрация, където управлява силата на по-добрия аргумент, а не властта.
- **Упадъкът**: С навлизането на масовия капитализъм, ПР-а, рекламата и медийния монопол през XX век, публичната сфера се комерсиализира. Гражданите се превръщат от активни участници в дебата в пасивни консуматори на политически съдържания.

2. „Към реконструкцията на историческия материализъм“ (1976)

Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus

Хабермас преосмисля марксизма, което обяснява защо е припознаван и като икономист.

- **Основна идея**: Маркс бърка като свежда цялата човешка история само до „труд“ (производителни сили и производствени отношения – инструментално действие).
- **Концепция**: Хабермас твърди, че човешката еволюция се движи по два паралелни коловоза: техническо-икономически (производство и икономика) и морално-практически (социално учене, право и комуникация). Кризите в капитализма не са само икономически, те са кризи на легитимността – когато икономическата система вече не може да мотивира хората да вярват в нея.

3. „Теория на комуникативното действие“ (1981)

Theorie des kommunikativen Handelns (в два тома)

Това е неговият опус магнум (главен труд), в който той обединява философия на езика, социология и социална критика.

Двата типа действие (Микрониво)

Хабермас разделя човешкото поведение на две основни категории:

- **Целерационално действие (Zweckrationales Handeln):** Насочено е към постигане на конкретен успех, цел или егоистичен интерес. Човекът възприема другите и природата като *обекти* или *инструменти*. То се дели на:
  - *Инструментално действие:* Техническо манипулиране на предмети (например строителство на мост).
  - *Стратегическо действие:* Взаимодействие с други хора, но с цел те да бъдат убедени, принудени или манипулирани да направят нещо (например маркетинг, гласуване по партийна линия).
- **Комуникативно действие (Kommunikatives Handeln):** Насочено е към постигане на взаимно разбирателство (Verständigung). Тук участниците не се опитват да се надхитрят, а търсят съгласие, основано на споделени аргументи и норми. Другият човек се признава като равноправен субект.

Двете структури на обществото (Макрониво)

Тези два типа действие кореспондират с двете големи структури на съвременното общество:

- **Системата (System):** Това е сферата на ***целерационалното действие***. Тя функционира без нужда от морални спорове, защото се управлява от автоматични "медии" – ***парите*** (в икономиката) и ***властта*** (в държавната администрация). Купувачът и продавачът на пазара нямат нужда да споделят общи житейски ценности, те просто обменят пари.
- **Жизненият свят (Lebenswelt):** Това е сферата на ***комуникативното действие***. Тя обхваща личния живот, семейството, културата, науката и публичните дебати. Жизненият свят е „резервоарът“ от споделени значения, език и традиции, които ни позволяват изобщо да се разбираме помежду си.

Големият сблъсък: Колонизацията на жизнения свят

Критиката на Хабермас към модерното общество е следната: Системата започва да „колонизира“ жизнения свят**.** Това означава, че логиката на

парите и административната власт нахлува в сфери, които трябва да се управляват от комуникация (семейство, образование, изкуство, медии). Вместо хората да разговарят и да стигат до консенсус, всичко се превръща в пазарни отношения или бюрократични правила. Това ражда патологиите на модерния свят: отчуждение, цинизъм и разпад на социалната солидарност. Така стремежът за господство над природата се превръща в господство на човек над човека.

4. „Фактичност и валидност“ (1992)

Faktizität und Geltung

Тук Хабермас се проявява като философ на правото и политиката, опитвайки се да помири реалността на правото (фактите) с неговата морална легитимност (валидността).

- **Основна идея**: Дискурсивна теория на правото и демокрацията.
- **Концепция**: За да бъдат законите в една държава легитимни (а не просто наложени със сила), те трябва да са резултат от свободен и равен публичен дебат (дискурс). Гражданите трябва да могат да се приемат едновременно за автори на законите и за техни адресати (подвластни на тях).
- **Делиберативна демокрация**: Хабермас предлага модел на „съвещателна“ (делиберативна) демокрация. Тя не се изчерпва просто с гласуване на избори (либерален модел) или с обща народна воля (републикански модел), а се фокусира върху качеството на публичния дебат преди вземането на решения.

5. Постнационалното съзвездие и бъдещето на Европа (Късни трудове)

Die postnationale Konstellation (1998) / The Lure of Technocracy (2015)

- **Основна идея**: Глобализацията е отнела силата на националната държава да контролира пазарите.
- **Концепция**: Глобалният капитализъм не може да бъде регулиран на ниво отделна държава. Затова Хабермас е пламенен защитник на Европейския съюз и на концепцията за ***„конституционен патриотизъм“*** (хората да не се обединяват около обща кръв или етнос, а около споделени демократични ценности и права). Той обаче остро критикува настоящия ЕС, че се управлява от технократи и икономически елити, вместо да даде властта на европейските граждани чрез общоевропейска публична сфера.

Хабермас – философ, социолог, икономист

Роля	Фокус в творчеството	Ключов труд
Философ	Изследва езика, истината и разума. Твърди, че в самия език е заложен стремеж към разбирателство без насилия.	*„Теория на комуникативното действие“*
Социолог	Изследва как структурите на обществото (медии, институции, семейство) се променят под натиска на модерността.	*„Структурни изменения на публичността“*
Икономист / Политолог	Критикува начина, по който неконтролираният пазарен капитализъм и бюрокрацията разрушават демокрацията и човешките отношения.	*„Проблеми на легитимността в късния капитализъм“*

Как Хабермас се различава от първото и третото поколение на Франкфуртската школа?

Поколение	Водещи фигури	Основен фокус и диагноза на модерността
Първо поколение	Макс Хоркхаймер, Теодор Адорно	**Пълен песимизъм.** В *„Диалектика на Просвещението“* те твърдят, че разумът е станал изцяло инструментален и е довел до тоталитаризъм и културна индустрия. Няма изход.
Второ поколение	**Юрген Хабермас**	**Умерен оптимизъм.** Той казва: Адорно и Хоркхаймер виждат само инструменталния разум (Системата). Но Просвещението ни даде и *комуникативния разум* (Жизнения свят). Проектът на Просвещението е незавършен, а не провален. Изходът е в свободната от принуда комуникация.
Трето поколение	Аксел Хонет	**Теория на признанието.** Хонет премества фокуса от езика и комуникацията към социалните борби за уважение и признание (правно, емоционално и социално).

Модерните патологии за него са
неуважението и неоценяването на индивида.

Третото поколение на Франкфуртската школа включва много силни и разнообразни фигури, които разширяват критичната теория към съвременния феминизъм, екологията и критиката на глобалния капитализъм.

1. Нанси Фрейзър (Nancy Fraser)

Американски философ и феминист, която води изключително важен дебат с Аксел Хонет. Докато Хонет вярва, че всички социални борби са за *морално признание* (recognition), Фрейзър твърди, че това не е достатъчно. Тя казва, че модерната несправедливост има две измерения: нужда от ***културно признание*** и нужда от ***икономическо преразпределение*** (redistribution) на богатството. Нейният фокус е върху „капитализма като институционализиран социален ред“, който разрушава природата и експлоатира грижовния труд на жените.

2. Райнер Форст (Rainer Forst)

Ученик както на Хабермас, така и на Джон Роулс. Той е смятан за един от най-важните политически философи в Германия днес. Неговата централна идея е *„Правото на обосноваване“* (*Recht auf Rechtfertigung*). Форст твърди, че фундаменталното човешко право е никой да не бъде управляван от закони или власт, които не могат да му бъдат рационално и морално обосновани. Всяка несправедливост за него е форма на необосновано господство.

3. Мартин Зеел (Martin Seel)

Той развива критичната теория в посока на ***естетиката и философията на изкуството***. Зеел критикува съвременното общество, като се фокусира върху това как сме загубили способността си за чисто сетивно преживяване и естетическо съзерцание заради забързания и рационализиран живот.

4. Хартмут Роза (Hartmut Rosa)

Той стана световно известен с ***Теорията за социалната акселерация*** (забързване). Според Роза основната патология на съвременния капитализъм е, че технологиите, икономиката и културният живот се развиват с безумна скорост. Това води до „отчуждение“ от времето, пространството и другите хора. Решението, което той предлага, е концепцията за ***„резонанс“*** – способността ни отново да влезем в смислен, дълбок и жив контакт със света около нас.

Аксел Хонет остро критикува Хабермас именно заради прекаления акцент върху правото и институциите. За да разберем критиката на Хонет към неговия учител Хабермас, трябва да разберем фундаменталния обрат, който Хонет прави. Той измества центъра на Критичната теория от ***езика и комуникацията*** *к*ъм ***психологията и социалните борби***. Хонет казва нещо много просто, но дълбоко: *„Хората не се бунтуват и не страдат, защото някой е нарушил правилата на „идеалната речева ситуация“ или защото процедурите в правото не са перфектни. Хората страдат и излизат на протест, защото са били наранени, унижени и пренебрегнати като човешки същества.“*

Неговият опус магнум се нарича ***„Борба за признание“*** (*Kampf um Anerkennung*, 1992). Според Хонет, за да бъде един човек щастлив и пълноценен, той има нужда от признание в три различни сфери на живота**.** Ако някоя от тях липсва, се раждат социалните патологии.

Трите сфери на признание и техните нарушения (моделът на Хонет)

Сфера на живота	**Какво получаваме?**	**Какво се развива в индивида?**	**Опасност от пренебрегване (Форма на унижение)**
1. Любов и интимност (в семейството и приятелствата)	Емоционална грижа и физическо признание	**Самодоверие** (Самочувствие, че нуждите ти имат значение)	**Физическо насилие, изоставяне, малтретиране.** (Разрушава базовото доверие в света).

2. Право (в правовата държава)	Юридическо признание като равен гражданин	**Самоуважение** (Съзнание, че имаш същите права като всички останали)	**Лишаване от права, дискриминация, изключване.** (Чувстваш се гражданин „втора ръка“).
3. Социална солидарност (в работата и общността)	Социално признание на твоя принос и качества	**Самооценка** (Усещане, че това, което правиш, е ценно за обществото)	**Обида, деградация, неоценяване на труда.** (Например: стигматизиране на определени професии или малцинства).

Основната критика на Хонет към Хабермас

Хонет отправя две големи критики към Хабермас, които променят третото поколение на Франкфуртската школа:

1. **Хабермас е твърде абстрактен и прекалено юридически:** Според Хонет, Хабермас се е затворил в чистата процедура, в законите, конституциите и правилата на дебата. Той е забравил реалното човешко страдащо тяло. Борбата за справедливост не е академичен спор за „по-добрия аргумент“, а емоционален отговор на несправедливостта и унижението.
2. **Патологиите не идват само от „Системата“:** Хабермас твърди, че икономиката (парите) нахлува в жизнения свят. Хонет казва: Не, проблемът е в това, че капиталистическият пазар е организиран така, че не дава социално признание на хората, които полагат реален труд. Социалните конфликти (протести, стачки, движения за права) са всъщност морални борби за уважение.

В обобщение:

- **Първото поколение (Адорно/Хоркхаймер):** Пълен песимизъм – разумът е само инструмент за господство над природата и човека.

- **Второто поколение (Хабермас):** Умерен оптимизъм – можем да спасим обществото, ако укрепим комуникативния разум, правото и наднационалните институции (като ЕС).
- **Третото поколение (Хонет):** Психологически и морален реализъм – обществото ще бъде справедливо само тогава, когато институциите и икономиката гарантират емоционалното, правното и социалното уважение към всеки отделен индивид.

За да разберем как Хабермас иска да защити „Жизнения свят" от колонизацията на „Системата", трябва да разберем неговото скрито оръжие: ***Комуникативния разум***. Хабермас прави гениално откритие. Той казва: *Всеки път, когато двама души започнат да разговарят с искреното намерение да се разберат, те автоматично и несъзнателно приемат едно идеално правило за играта.* Това правило той нарича ***„Идеална речева ситуация"*** (*ideale Sprechsituation*). Това не е утопия или събитие, което реално се случва, а ***регулативна идея*** – морален компас, вграден в самия човешки език.

Четирите стълба на Идеалната речева ситуация

Когато спорим в Жизнения свят (например в науката, политиката или семейството), за да бъде комуникацията ни легитимна, тя трябва да отговаря на четири скрити претенции за валидност (*Geltungsansprüche*):

1. **Разбираемост (Verständlichkeit):** Трябва да говорим на един и същ език и да се изразяваме ясно.
2. **Истина (Wahrheit):** Фактите, които изнасяме, трябва да са обективно верни.
3. **Правилност / Нормативна легитимност (Richtigkeit):** Контекстът на говорене трябва да е морално и социално подходящ (например, да имаш правото да го кажеш).
4. **Искреност (Wahrhaftigkeit):** Говорещият трябва наистина да вярва в това, което казва, а не да манипулира или лъже.

Свободният от принуда дискурс

Ако тези четири условия са изпълнени, се ражда това, което Хабермас нарича ***„дискурс, свободен от принуда"*** (*herrschaftsfreier Diskurs*). В него действа само едно единствено правило:

„Силата на по-добрия аргумент“ (*der zwanglose Zwang des besseren Argumentes*). В една идеална дискусия няма значение кой е богат, кой има власт, кой е професор и кой е студент. Всички социални йерархии (които идват от Системата) се "изключват". Единственото, което има право да победи, е най-логичният, най-добре обоснованият аргумент.

Как това спасява Жизнения свят?

Хабермас вярва, че ако укрепим институциите на Жизнения свят чрез този модел, можем да изградим „бараж“ (стена) срещу нахлуването на Системата**.** Това става на две нива:

- **Радикална демокрация:** Политиката не трябва да бъде просто пазарлък между лобисти (Система), а широк публичен дебат, в който гражданите, чрез граждански сдружения, свободни медии и дебати, раждат обща воля.
- **Правото като мост:** Законът в държавата не трябва да е просто инструмент на властта. Той трябва да е превод на моралния консенсус, постигнат от хората в Жизнения свят, насочен към това да контролира и ограничава парите и администрацията.

Накратко: За Хабермас критичната теория не трябва да унищожи модерния свят (както искаха Адорно и Маркс), а да използва потенциала на езика и разума**,** за да постави парите и властта на мястото им – в служба на човека, а не обратното.

„Философският дискурс на модерността” (1985)

Der philosophische Diskurs der Moderne

Това е изключително мощен, полемичен и ключов труд. Това не е просто суха теория, а философска битка на Хабермас срещу постмодернизма**.** През 80-години на XX век във философията доминира френската постструктуралистка и постмодерна вълна (Фуко, Дерида, Лиотар). Те обявяват „края на Разума“, „края на Просвещението“ и твърдят, че всеки напън за рационалност е просто прикрита форма на власт и потисничество. Хабермас влиза в този дебат като ***„последния рицар на Просвещението“***. Неговата основна теза в тази книга е: ***Модерността е незавършен проект***. Голямата грешка на постмодернистите е, че те изхвърлят бебето заедно с мръсната вода. Ето как Хабермас изгражда атаката в книгата си, разделена на критични анализи на няколко големи мислители:

Ницшеанското наследство и спасяването на Разума при Хабермас

Юрген Хабермас определя Фридрих Ницше като „кръстника“ на постмодернизма, от когото тръгват два фундаментално погрешни пътя за радикална критика на Просвещението. Разочаровани от модерния рационализъм, водещите френски мислители на XX век се разделят по тези два маршрута: единият избира пътя на скептично-научното демаскиране на разума през призмата на властта, а другият – пътя на метафизично-деконструктивната езикова игра.

Първият път: Мишел Фуко и капанът на властта

Критиката на Хабермас към Фуко удря право в сърцето на неговата методология, изваждайки наяве парадокса на т.нар. ***криптонормативизъм*** (скрити морални съждения без теоретично основание) и изпадането в ***практическо самоопровержение***. Хабермас основателно пита: ако Фуко е прав, че няма обективна истина и общ разум, а всяко знание е просто инструмент за контрол и воля за власт, тогава в името на какви ценности самият Фуко критикува подтисничеството на модерната система? Без споделен рационален фундамент, неговата собствена теория се превръща в просто още един произволен опит за налагане на власт. Той изпада в парадокс, тъй като използва научни аргументи и разум, за да докаже, че разумът е само насилие.

Вторият път: Жак Дерида и естетизацията на езика

На другия полюс, Хабермас атакува Дерида за неговото радикално ***изравняване на жанровата разлика между философия и литература***. Заявявайки, че няма нищо извън текста и че всичко е въпрос на деконструкция, Дерида подчинява логиката на реториката. Хабермас остро възразява като твърди, че философията не може да бъде сведена до красиви литературни анализи и метафори. Нейната сериозна задача е да решава реални проблеми и да търси истината чрез рационална и проверима аргументация, способна да води до обществен консенсус.

Модерността като незавършен проект

В контекста на голямата си теза, че ***„модерността е незавършен проект“***, Хабермас показва, че грешката на тези ницшеански пътища е, че те погрешно отъждествяват разума единствено с неговата инструментална и потисническа форма. За Хабермас обаче разумът не е мъртъв – той просто трябва да бъде преосмислен. Вместо да зачеркне рационалността като илюзия, Хабермас извършва преход към ***комуникативния разум***. Проектът на Просвещението трябва да бъде завършен, като разумът влезе в кооперация с комуникативния потенциал на езика. Езикът за Хабермас не е нито бойно поле за власт (както е при Фуко), нито безкрайна реторическа игра (както е при Дерида), а пространство за постигане на споделено разбирателство. Чрез силата на по-добрия аргумент в свободния обществен

дебат, комуникативното действие може да укроти инструменталната власт и да легитимира една нова, демократична и еманципираща рационалност.

Преходът от *„Философският дискурс на модерността“* (1985) към *„Фактичност и валидност“* (*Faktizität und Geltung*, 1992) е може би най-естествената и логична еволюция на мисълта на Хабермас. Ако в книгата от 1985г. той води абстрактна философска битка в защита на Разума, то през 1992г. той си задава въпроса: *„Добре, след като защитих Разума и комуникацията на хартия, как те могат да заработят на практика в реалния свят на правото, институциите и държавата?“*.

Ето как се осъществява този мащабен концептуален преход:

1. От философия към реални институции

Във *„Философският дискурс на модерността “* Хабермас доказва, че легитимността идва от „ситуацията на свободния дебат“ (интерсубективността). Във *„Фактичност и валидност“* той признава едно практическо ограничение: в модерните сложни общества хората нямат време и възможност постоянно да стоят в кафенетата или по площадите и да дебатират, докато постигнат идеален консенсус по всеки въпрос. Тук се появява спешна нужда от механизъм, който да стабилизира обществото и да превърне комуникацията в реални правила. Този механизъм е ***Правото (Законът)***.

2. Големият сблъсък: Фактичност срещу Валидност

Самото заглавие на книгата от 1992 г. отразява голямото напрежение в модерната държава, което Хабермас се опитва да разреши:

- **Фактичност (Faktizität):** Това е законът като гола сила и държавна принуда. Факт е, че ако преминеш на червено или не си платиш данъците, полицията и съдът ще те накажат. Това е стабилността на Системата.
- **Валидност / Легитимност (Geltung):** Това е моралната стойност на закона. Ние искаме законите да бъдат справедливи, да защитават човешките права и да са одобрени от нас самите. Това е гласът на Жизнения свят.
  Проблемът: Ако законът е само "фактичност" (сила), държавата се превръща в диктатура и бюрокрация. Ако е само "валидност" (морал и приказки), тя се разпада в безвластие.

3. Решението: Правото като „трансформатор“

Хабермас предлага гениално синтезирано решение чрез своята ***Теория на делиберативната (съвещателната) демокрация***.

Правото действа като предпазен клапан или трансформатор между Системата и Жизнения свят. То работи по следния начин:

1. Гражданите в Жизнения свят (чрез свободни медии, неправителствени организации, дискусии) дебатират по важни теми (например екология или социални права). Това е сферата на ***комуникативната власт***.
2. Тези дебати се „филтрират“ и превеждат на строго юридически език в Парламента.
3. Парламентът гласува закони, които придобиват държавна сила (***административна власт***).
   По този начин законите са легитимни (*валидни*) само тогава и дотолкова, доколкото са произлезли от свободния и рационален дебат на самите граждани, но същевременно имат и силата на държавата (*фактичност*), за да се спазват.

Равносметката на прехода

С книгата от 1992г. Хабермас завършва своя философски проект. Той показва, че Просвещението и Модерността не са се провалили, защото ***демократичната правова държава е живото доказателство, че комуникативният разум може да управлява и да удържа инструменталния разум***.

Ако погледнем към следващите му етапи, след този фундаментален труд Хабермас започва да излиза извън рамките на националната държава и да мисли за ***глобалното право и бъдещето на Европейския съюз в епохата на глобализацията.***

Еволюцията на Хабермас към наднационалния ред е директен отговор на предизвикателствата на глобализацията. След като в *„Фактичност и валидност“* (1992) той изгражда модел на демокрация в рамките на една държава, Хабермас осъзнава, че в края на XX век националната държава започва да губи контрол над процесите. Глобалните финансови пазари, екологичните кризи и международните миграции не се съобразяват с граници. Парите и Системата излизат извън контрола на демократичния Жизнен свят на национално ниво. За да реши това, Хабермас развива своята концепция за **„Постнационалната констелация“** (*Die postnationale*

Konstellation, 1998), стъпвайки върху идеите на Имануел Кант за космополитното право и вечния мир.

Трите нива на глобалния наднационален ред

За разлика от мислителите, които мечтаят за утопична „световна република“ (единно глобално правителство, което би могло да се превърне в глобална тирания), Хабермас предлага ***полицентрична тристепенна система:***

[Глобално ниво: ООН] --> Защита на човешките права, мир и сигурност
▲
|
[Наднационално ниво: ЕС / Регионални блокове] --> Икономическа регулация и глобална политика
▲
|
[Национално ниво: Национални държави] --> Вътрешна сигурност, социални системи и локална идентичност

1. Глобалното ниво (Реформираната ООН)

На най-високото ниво Хабермас не иска супер-държава, а реформирана Организация на обединените нации (ООН). Нейните функции трябва да бъдат строго ограничени до две основни задачи:

- **Осигуряване на световен мир** (забрана на агресивни войни).
- **Защита и налагане на фундаменталните човешки права** по целия свят. Тук международното право трябва да се трансформира *в **космополитно право*** – т.е. индивидът (а не само суверенната държава) става субект на международното право и може да бъде съден или защитен от глобални съдилища.

2. Транснационалното / Средното ниво (Европейският съюз като модел)

Това е ключовото ниво за икономически контрол. Тъй като отделните държави са твърде малки, за да се борят с глобалния капитализъм, са необходими континентални блокове (като Европейския съюз).

- ЕС за Хабермас е уникален политически експеримент в историята на човечеството.

- Той настоява за ***конституционализиране на ЕС*** и за превръщането му в истинска транснационална демокрация. Политическите решения в Брюксел не трябва да се вземат при закрити врата от правителствените лидери (което той нарича „постдемократичен изпълнителен федерализъм“), а от общоевропейски парламент, избран от европейски граждани.

3. Националното ниво (Остатъчната държава)

Националните държави не изчезват, но променят ролята си. Те остават отговорни за администрирането на гражданския живот, поддържането на социалните мрежи за сигурност и съхраняването на културната идентичност на местно ниво.

Конституционен патриотизъм (Verfassungspatriotismus)

Най-голямото предизвикателство пред този модел е: *Как хората могат да се почувстват солидарни с хора от други нации, без да споделят обща кръв, език или история?* Как се гради европейска идентичност? Решението на Хабермас е неговата прочута концепция за ***конституционен патриотизъм***. Той твърди, че в модерния свят демократичната лоялност не трябва да се базира на етнос, нация или общо минало (което често води до национализъм и изключване на другия). Модерният гражданин се идентифицира с ***абстрактните демократични принципи и човешките права,*** записани в конституцията. Така един германец, един българин и един французин могат да споделят обща политическа идентичност като граждани на Европа, обединени от споделени ценности за свобода, равенство, прозрачност, върховенство на закона, отговорност и право на обосноваване. ***В обобщение:*** Късният Хабермас се превръща във философ на глобализирания свят. Неговият наднационален ред е мащабен опит да се разшири „идеалната речева ситуация“ от локалното кафене до глобалния форум на човечеството, укротявайки дивия пазарен капитализъм чрез наднационално право и демокрация.

Im Sog der Technokratie (2013) – *Във водовъртежа на технокрацията*

Това е сборник от политически есета, в които Хабермас анализира бъдещето на Европейския съюз и отправя силна критика към начина, по който европейските лидери управляват кризите.

Ключови концепции за ЕС в този сборник

- **Постнационална констелация (Postnationale Konstellation)**: Хабермас защитава тезата, че националната държава вече не може сама да защити гражданите си от глобалните пазари. Затова суверенитетът трябва да се сподели на наднационално ниво (в ЕС), но без да се изтрива идентичността на отделните нации.
- **Двойна легитимност (Doppelte Souveränität)**: Това е ключов негов принос към конституционното право на ЕС. Той предлага съюзът да се легитимира едновременно от два източника: от ***европейските граждани*** (като равни индивиди) и от ***европейските народи*** (представени от държавите си). Това според него балансира наднационалното и националното.
- **Изпълнителен федерализъм (Exekutivföderalismus)**: Това е терминът, с който той критикува сегашното състояние на ЕС. Хабермас твърди, че в момента властта е съсредоточена в Европейския съвет (лидерите на държавите), което е власт на правителствата, а не на хората. Той настоява за засилване на Европейския парламент.
- **Европейска публична сфера (Europäische Öffentlichkeit)**: За да има истинска наднационална демокрация, гражданите трябва да спорят по едни и същи теми по едно и също време. Хабермас вярва, че медиите и партиите трябва да прекрачат националните граници, за да не остава дебатът затворен в рамките на отделни държави като България, Германия или Франция.

Хабермас предлага концептуално решение, което съзнателно бяга от класическата дилема в политическата наука: дали ЕС трябва да бъде ***Федерална държава*** (*Bundesstaat* / напр. САЩ) или ***Съюз от държави*** (*Staatenbund* / конфедерация, международен съюз).

1. Защо ЕС не е и не трябва да бъде „Федерална държава“ (Bundesstaat)

Традиционният модел на федерална държава изисква съществуването на единен, монолитен „суверен“ (един народ/демос). Хабермас отхвърля това за Европа по следните причини:

- **Запазване на националните държави**: Той категорично не желае създаването на „Европейска супердържава“, която да абсорбира нациите. Националните държави остават гаранти на културната идентичност и гражданските свободи.
- **Липса на единен народ**: Той признава, че в Европа няма единен „европейски народ“ в етнически или езиков смисъл, затова моделът на САЩ или Германия е неприложим.

2. Защо настоящият „Съюз от държави“ (Staatenbund) е изчерпан

От друга страна, Хабермас остро критикува сегашния модел на ЕС, който функционира предимно като съюз от държави (където водеща роля имат националните правителства в Европейския съвет). За него това е ***„изпълнителен федерализъм“*** (технокрация на елитите):

- **Липса на демократична легитимност**: Правителствата взимат решения зад затворени врати, а гражданите нямат директно влияние.
- **Липса на солидарност**: В съюза от държави всяка страна гледа собствения си национален интерес (както се видя при финансовите кризи), което блокира общото развитие.

Третият път на Хабермас: Транснационална демокрация с „Двойна легитимност“

За да преодолее това разделение, Хабермас въвежда концепцията за ***Конституционализация на международното право без световна държава***. За ЕС той предлага модел на **двукомпонентен суверенитет** (разделен и споделен суверенитет):

Класически модел	Моделът на Хабермас за ЕС
Суверенът е един (или държавите, или народът).	**Суверенът е двоен** (конститутивните субекти са два).
Решенията се взимат от името на „народа“ или чрез договори между правителствата.	Легитимността идва едновременно от: 1. ***Европейските граждани*** (като индивиди) 2. ***Европейските народи*** (представени от своите държави).

Какво означава това на практика?

Хабермас твърди, че Европейският съюз може да постигне демократична легитимност на федерация, без да придобива репресивния и монолитен апарат на държава. При този модел:

- **Европейският парламент** представлява гражданите като равни индивиди.
- **Съветът на ЕС** представлява държавите членки.
- **Двата органа** са напълно равнопоставени (двукамарен парламент), а Европейската комисия се превръща в истинско правителство, отговорно пред тях, а не пред националните лидери.

Това концептуално разминаване показва, че Хабермас вижда в ЕС нова историческа форма на политическа организация – първата по рода си демокрация на наднационално ниво, която не се нуждае от „държава“, за да бъде легитимна.

Траекторията на Хабермасовия проект за Разума и Свободата (1962 – 1998)

Еволюцията в творчеството на Юрген Хабермас от началото на 60-те до края на 90-те години на XX век представлява една от най-мащабните и последователни защити на Просвещението в съвременната философия. Изминавайки пътя от историческия анализ на буржоазната публичност в „Структурни изменения на публичността“ (1962), през мащабната „Теория на комуникативното действие“ (1981), до критиката срещу постмодерния скептицизъм във *„Философският дискурс на модерността“* (1985), Хабермас доказва, че модерността е незавършен проект, а разумът не е илюзия или инструмент за насилие, а жива, еманципираща сила. Неговият велик теоретичен принос е преходът от потиснический субект-обектен разум към ***комуникативния разум*** – преосмислянето на езика не като бойно поле за власт или естетическа игра, а като фундаментално пространство за постигане на споделено разбирателство чрез силата на по-добрия аргумент. Този спасен на теоретично ниво комуникативен разум намира своето практическо и юридическо измерение във „Фактичност и валидност“ (1992), където Хабермас разкрива правото като легитимния медиатор, способен да преведе свободната воля на гражданите в работещи демократични институции. Проектът достига своя логически зенит в „Постнационалната констелация“ (1998), където мислителят пренася принципите на дискурсивната демокрация отвъд границите на националната държава. Чрез концепцията за ***конституционен патриотизъм***, Хабермас предлага нов модел за споделена европейска идентичност, базиран не на кръв, език или етнос, а на общи либерално-демократични процедури и ценности.

Едно ново структурно изменение на публичността и делиберативната политика (2022)

Ein neuer Strukturwandel der Öffentlichkeit und die deliberative Politik

Във философски и теоретичен план книгата на Юрген Хабермас **„Едно ново структурно изменение на публичността и делиберативната политика” (2022)** не е отказ от неговите предишни заключения, а по-скоро драматична актуализация и критична ревизия на неговата досегашна грандиозна философска система. Вместо да отхвърли фундаменталните си идеи за „комуникативното действие“ и „делиберативната демокрация“, той се опитва да спаси философското им ядро от заплахите на съвременната дигитална епоха.

От пасивна публика към дигитална фрагментация

За да разберем философския скок, трябва да съпоставим заключенията от 1962 и 2022 година:

През 1962г. (*Структурни изменения на публичността*):

Хабермас описва как буржоазната публичност (салони, вестници), основана на рационален дебат, се е изродила под натиска на масовата култура, радиото и телевизията. Неговият извод тогава е, че гражданите са се превърнали от *активни участници* в дебата в *пасивни консуматори* на готови политически съобщения)

През 2022г. (*Новото структурно изменение*):

Хабермас признава, че дигиталната революция първоначално е обещавала еманципация – всеки гражданин да стане автор и да си върне гласа. Но реалността се оказва по-мрачна: новата заплаха не е пасивността на консуматора, а ***абсолютната фрагментация на самата идея за публичност***. Потребителите вече не споделят общо пространство за дебат, а се затварят в „псевдо-публичности“ и ехо стаи, управлявани от алгоритми.

1. Основни философски аргументи и съчетаване с идеята за политически консенсус

За да има политически консенсус според Хабермас, гражданите трябва да влязат в публичното пространство с нагласата, че техните позиции могат да бъдат променени под ***„силата на по-добрия аргумент“***. Книгата от 2022 г. показва защо дигиталната инфраструктура е враждебна към този процес:

А. Криза на „Журналистическия филтър“ като познавателна криза

В сърцето на Хабермасовата философия стои търсенето на истината чрез консенсус. В класическите медии професионалните журналисти действат като „пазители на входа“ – те проверяват фактите, структурират темите и филтрират явните лъжи. Дигиталните платформи премахнаха този

филтър. Философският аргумент на Хабермас тук е, че без обща база от проверени факти (споделена реалност), „комуникативното действие“ става невъзможно. Поради разпространението на дезинформация, ехо стаите започват да произвеждат свои собствени „алтернативни факти“. Това води до ***познавателна криза*** – хората вече не живеят в един и същи свят и не спорят за интерпретацията на фактите, а за съществуването на самите факти. Когато изчезне споделената реалност, консенсусът се проваля в зародиш.

Б. Понятието „Полу-авторство“ и утвърждаването на идентичността

Хабермас разглежда интересен философски парадокс: социалните мрежи дават на всеки илюзията, че е равен участник в публичното пространство. Философът обаче нарича това състояние ***„полу-авторство“***. Социалните мрежи насърчават емоционалното изразяване, а не рационалния аргумент. В мрежите хората не влизат, за да спорят рационално и да търсят общата истина, а за да ***манифестират своята идентичност*** и да получат одобрение (лайкове). Когато дебатът се превърне в сблъсък на идентичности, политическият консенсус става теоретично невъзможен, защото никой не е готов да промени идентичността си в името на логически аргумент.

В. Племенната фрагментация срещу „Универсалната публичност“

Консенсусът изисква една единствена голяма публичност, където всички теми се обсъждат пред очите на цялото общество. Алгоритмите на платформите обаче фрагментират обществото на затворени ехо стаи. Те функционират като изолирани „псевдо-публичности“, в които се формират колективни мнения, незастрашени от противоположни аргументи. Тъй като няма общо пространство, тези изолирани групи не могат да започнат дебат помежду си, което напълно блокира пътя към общ консенсус на национално ниво.

Г. Икономическа колонизация от дигиталната сфера

Това е директна препратка към по-ранния му шедьовър *„Теория на комуникативното действие“* (1981г.), където той предупреждава, че „Системата“ (пазарът и държавната бюрокрация) се опитва да колонизира „Жизнения свят“ (сферата на културата, морала и свободния език). През 2022г. Хабермас твърди, че тази колонизация е завършена чрез ***алгоритмичния капитализъм***. Социалните мрежи не са благотворителни пространства за дебат; те са търговски платформи, проектирани да монетизират вниманието ни чрез провокиране на гняв, разделение и емоционален шок, което е точно обратното на рационалното обсъждане.

2. Равносметката: Отказва ли се Хабермас от предишните си заключения?

Вместо да се отказва от заключенията си, Хабермас защитава позициите си с цената на повишен песимизъм:

- **Запазване на ядрото**: Той все още дефинира политическия консенсус по същия начин и вярва, че модерността е „незавършен проект“, а либералната конституционна демокрация е единственият разумен път. Новото е диагнозата му, че технологичната среда днес активно разрушава този идеал.
- **Признаване на грешка**: Хабермас признава, че по-рано е подценил технологичната инфраструктура на медиите. Той е вярвал, че веднъж институционализирани, демократичните процедури са относително стабилни. През 2022г. той осъзнава, че без правна регулация на дигиталните медийни гиганти, демокрацията може да се срине отвътре, защото губи своята комуникативна основа.

3. Предлаганите решения за спасение на демокрацията

Хабермас не остава само на ниво критика, а предлага конкретни философско-правни стъпки:

- **Държавна регулация на платформите**: Големите технологични компании трябва да носят същата правна и редакционна отговорност за съдържанието, каквато носят класическите вестници и телевизии.
- **Субсидиране на качествената журналистика**: Държавата трябва да гарантира (без да се меси в съдържанието) съществуването на независими обществени медии, защото те осигуряват необходимата ***познавателна инфраструктура*** (наука, образование, проверени факти) на обществото.
- **Познавателна отговорност на гражданите**: Вменява се нова отговорност на самия индивид – да подхожда критично и съзнателно към източниците на информация в интернет, за да не става проводник на дезинформация.

Връзката между познавателната криза на публичността и възхода на съвременния популизъм е централен, макар и понякога имплицитен извод в късната философия на Хабермас. Популизмът не би могъл да постигне днешните си мащаби без дигиталната инфраструктура, която подкопава рационалния дебат и политическия консенсус.

1. Популизмът като експлоатация на „Полу-авторството“

- **Философският механизъм**: Както отбелязахме, социалните мрежи създават илюзия за еманципация („полу-авторство“) – всеки има глас, но този глас е лишен от дълбочина и рационална аргументация.
- **Връзката с популизма**: Популистките лидери се възползват перфектно от това състояние. Те не предлагат сложни политически програми или аргументи, които да бъдат подложени на логическа критика. Вместо това те

предлагат ***емоционални лозунги***, които резонират с идентичността на хората. Популизмът се храни от нуждата на потребителя в мрежата да изрази своя гняв, разочарование или страх и да получи моментално одобрение от своята група.

2. Ехо стаите като инкубатори на „Ние срещу Тях“

- **Философският механизъм**: Алгоритмите на платформите фрагментират обществото на изолирани „псевдо-публичности“ (балони), където не съществува чуждо мнение.
- **Връзката с популизма**: Основната идеологическа матрица на всеки популизъм е манихейското разделение на обществото на две хомогенни и враждебни групи: ***„чистият, измамен народ“*** срещу ***„корумпирания, чужд елит“***. Дигиталната фрагментация е идеалната среда за това. В затворения балон популисткият разказ не среща съпротива. Там опонентът не е просто съгражданин с различно мнение (както изисква делиберативната демокрация), а е представен като „враг“, който застрашава групата. Това блокира всякаква възможност за консенсус на национално ниво.

3. Познавателната криза и легитимирането на конспирациите

- **Философският механизъм**: Унищожаването на „журналистическия филтър“ води до загуба на споделената реалност. Хората вече не вярват на традиционните институции, които произвеждат знание (наука, сериозна журналистика).
- **Връзката с популизма**: Когато традиционната ***познавателна инфраструктура*** се срине, на нейно място идва релативизмът – „всеки има своя истина“. Популистите процъфтяват в тази среда, като атакуват традиционните медии и учените, наричайки ги „платени“ или „част от статуквото“. Тъй като няма обективен арбитър за фактите, фалшивите новини и конспиративните теории придобиват статут на легитимно политическо мнение. Популисткият лидер се самопровъзгласява за единствения източник на „истинската, скрита реалност“.

4. Подмяна на „Общото благо“ с „Волята на мнозинството“

- **Философският механизъм**: За Хабермас демокрацията е легитимна само ако законите се раждат в процес на приобщаващ и рационален дебат (всеки е чут, търси се най-доброто решение).
- **Връзката с популизма**: Популизмът отхвърля необходимостта от дебат. Популистките лидери твърдят, че те директно въплъщават „волята на народа“ (която те са измерили чрез емоционалните реакции и вълните от гняв в социалните мрежи). Те вярват, че щом имат математическо мнозинство (или най-висок рейтинг в мрежите), имат правото да прегазват конституционните процедури, малцинствата и институциите. Това е директна атака срещу Хабермасовата конституционна демокрация.

Накратко:

За Хабермас съвременният популизъм не е просто политическа идеология, а ***непосредствен симптом на болната публичност***. Алгоритмичният капитал е подкопал познавателната способност на обществото да води разумен диалог, а популизмът е политическата сила, която капитализира (осребрява) произтеклия от това хаос.

Изходът от този капан не лежи в отхвърлянето на технологиите или в носталгията по миналото, а в радикалното преосмисляне на ролята на държавата и правото в дигиталната епоха. Тъй като пазарните механизми (алгоритмичният капитализъм) са се провалили в това да поддържат здравословна публична сфера, на преден план трябва да излезе ***политическото действие***. Хабермас вижда изхода през три основни стълба, които имат за цел да възстановят нарушената комуникация в обществото:

1. Трансформиране на платформите от „пазари“ в „медии“ (Правен изход)

- **Проблемът**: В момента компании като Meta или X се самоопределят като „технологични платформи“ – просто инфраструктура, която пренася чужди съобщения, и затова не носят отговорност за съдържанието.
- **Решението**: Хабермас настоява те по законов път да бъдат класифицирани като ***медийни издатели***. Щом техните алгоритми подбират, приоритизират и разпространяват информация (с цел печалба), те трябва да носят същата юридическа и морална отговорност за дезинформацията и езика на омразата, каквато носи един вестник или телевизия. Това би принудило компаниите да променят самите си алгоритми, за да спрат умишленото стимулиране на гняв и поляризация.

2. Спасяване и субсидиране на качествената журналистика (Институционален изход)

За да функционира демокрацията, гражданите се нуждаят от надеждна информация. Тъй като рекламният пазар се премести в социалните мрежи, традиционните сериозни медии умират финансово.

- **Решението**: Хабермас предлага държавата активно да финансира и поддържа ***обществени медии и независима качествена журналистика***. Той подчертава, че това не е цензура или държавна пропаганда, а държавен ангажимент за поддържане на ***познавателната инфраструктура*** на нацията (точно както държавата финансира пътища, училища и болници). Целта е гражданите да имат безплатен или лесен достъп до професионално проверени факти, които да служат за обща изходна точка на дебата.

3. Култивиране на „Познавателна отговорност“ (Образователен изход)

Хабермас обръща поглед и към самия индивид. Дигиталната грамотност не е просто умение да се работи с компютър, а политическа добродетел.

- **Решението**: Обществото трябва да възпита у гражданите нова форма на ***познавателна отговорност***. Всеки потребител трябва да бъде обучен да разпознава „полу-авторството“, да разбира как алгоритмите го манипулират и съзнателно да търси гледни точки извън своя балон. Гражданите трябва да разберат, че свободата на словото в интернет върви ръка за ръка с отговорността към истината.

В крайна сметка Хабермас ни напомня, че ***капитализмът и демокрацията винаги са били в напрежение.*** В миналото държавата е успяла да регулира дивия Дикенсов капитализъм чрез трудовото законодателство и социалната държава, за да спаси обществото. През 2022г. неговият извод е, че сме изправени пред същата задача: ***държавата трябва да регулира алгоритмичния капитализъм,*** за да спаси умовете на гражданите и самата демокрация от познавателен срив. Цялостното интелектуално наследство на Хабермас ни завещава непреходния оптимизъм, че в един глобализиран и фрагментиран свят, наднационалните институции и солидарността между гражданите могат да укротят системния натиск на пазара и бюрократичната власт чрез неограничения потенциал на човешкото разбирателство. Юрген Хабермас остава в историята на мисълта като архитект на надеждата. Критичната му теория не цели разрушаването на съвременния свят, а неговото хуманизиране. Преходът в творчеството му показва забележителна монолитност. Квинтесенцията на неговия житейски и научен завет се крие в концепцията за ***„Идеалната речева ситуация“***. Хабермас ни напомня, че в самата тъкан на човешкия език е заложено моралното изискване за искреност, истина и справедливост. Дори в епоха на дезинформация, популизъм и социални мрежи, единственото легитимно оръжие срещу господството остава ***„силата на по-добрия аргумент“***. Той укротява Системата не с насилие, а като я подчинява на силата на човешкия диалог.

Хронологичен списък на основните трудове на Юрген Хабермас

Година (Нем.)	Оригинално заглавие на немски език	Година (Англ.)	Официално заглавие на английски език
1961	*Student und Politik* (съавтор)	—	*Не е превеждана като самостоятелна книга*

1962	*Strukturwandel der Öffentlichkeit* (хабилитационен труд)	**1989**	*The Structural Transformation of the Public Sphere*
1963	*Theorie und Praxis*	**1973**	*Theory and Practice*
1967	*Zur Logik der Sozialwissenschaften*	**1988**	*On the Logic of the Social Sciences*
1968	*Erkenntnis und Interesse*	**1971**	*Knowledge and Human Interests*
1968	*Technik und Wissenschaft als „Ideologie“*	**1970**	*Toward a Rational Society* (частичен превод и есета)
1973	*Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*	**1975**	*Legitimation Crisis*
1976	*Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus*	**1979**	*Communication and the Evolution of Society* (включва и други есета)
1981	*Theorie des kommunikativen Handelns* (Том 1 и Том 2 – Магнум опус)	**1984 / 1987**	*The Theory of Communicative Action* (Vol. 1: 1984 / Vol. 2: 1987)
1983	*Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln*	**1990**	*Moral Consciousness and Communicative Action*
1985	*Der philosophische Diskurs der Moderne*	**1987**	*The Philosophical Discourse of Modernity*
1988	*Nachmetaphysisches Denken*	**1992**	*Postmetaphysical Thinking*

1992	*Faktizität und Geltung* (Теория на правото и държавата)	**1996**	*Between Facts and Norms*
1996	*Die Einbeziehung des Anderen*	**1998**	*The Inclusion of the Other*
1998	*Die postnationale Konstellation*	**2001**	*The Postnational Constellation*
2001	*Die Zukunft der menschlichen Natur*	**2003**	*The Future of Human Nature*
2005	*Zwischen Naturalismus und Religion*	**2008**	*Between Naturalism and Religion*
2012	*Nachmetaphysisches Denken II*	**2017**	*Postmetaphysical Thinking II*
2019	*Auch eine Geschichte der Philosophie* (Два тома, общо около 1700 страници)	**2023 / 2024**	*Also a History of Philosophy*
2022	*Ein neuer Strukturwandel der Öffentlichkeit und die deliberative Politik*	**2024**	*A New Structural Transformation of the Public Sphere and Deliberative Politics*